

gratie te zeggen. Bezwaarlijker echter wordt het wanneer ik nu een stap verder tracht te gaan en poog tot het becijferen van getallen te komen. Met name wanneer de taxatie der beweging in haar geheel in het geding komt.

De in dat opzicht door de litteratuur geboden ramingen hebben m. i. niet veel waarde. Hofstede de Groot spreke van drie honderd duizend menschen ¹⁾, Eggen make gewag van ongeveer een honderd vijf en twintig duizend-tal ²⁾, Pirenne, omgekeerd, ook al noemt hij geen bepaalde cijfers, toone neiging tot een vrij lage taxatie, waar hij de immigratie wel zeer gewichtig in qualiteit, maar niet in quantiteit noemt ³⁾, elk dier meeningen slaat er toch feitelijk maar zóózeer een slag naar, dat ik hun overtuigende kracht onmogelijk anders dan zeer gering kan noemen.

Intusschen: la critique est aisée, mais l'art est difficile. Een methode te vinden, die betrouwbaarder resultaten biedt, is werkelijk uiterst moeilijk. Haast op elk punt van den weg immers doen zich niet uit te schakelen factoren op, die ons dwingen eigenlijke berekening te laten varen en min of meer een sprong te maken. Om daarvan één voorbeeld te noemen: een oogenblik heb ik gedacht, dat het mogelijk zou wezen van het gebied der willekeurige schatting op den vasten grond te geraaken door vergelijking van de getallen, die in zake de ontruiming van de Zuidelijke Nederlanden worden genoemd, met de hier en daar verspreide opgaven omtrent de bevolkingsvermeerdering der, door de immigratie versterkte steden. Weliswaar taxeerde men er, vooral als groote getallen in het spel kwamen, oudtijds gewoonlijk — naar Hans Delbrück in de Preuszische Jahrbücher eens heeft aangetoond — zóó lustig op los, dat zelfs met de meeste beslistheid gedane opgaven begin-

¹⁾ C. P. HOFSTEDE, *Honderd jaren uit de geschiedenis der Hervorming* (Leiden) bldz. 367. Deze opgave zal wel ontleend zijn aan *Le protestantisme Belge*, vgl. A. CH. J. VAN MAASDIJK, *De oorzaken van den ondergang der Hervorming in België* (Utr. 1865) bldz. 149, n. 2.

²⁾ H. PIRENNE, *op. cit.*, p. 338 stelt ten onrechte Eggens taxatie op 100 quizend. Op bldz. 10, waarnaar hij verwijst, wordt dit getal in verband met de vlucht tijdens Alva genoemd, niet ten opzichte van de door Parma veroorzaakte. Over de laatste spreekt Eggen bldz. 211.

³⁾ H. PIRENNE, *op. cit.*, p. 338.